

what works

Effectieve ondersteuning
voor slachtoffers

Boomcriminologie

REDACTIE

Nieke Elbers
Chantal van den Berg
Marleen Kragting

Nieke Elbers*, Iris Becx** en Katrien Lauwaert***

9.1

INLEIDING

Het doel van dit hoofdstuk is inzicht te geven in de vraag of herstelrecht werkt voor slachtoffers. We beginnen met de definitie van herstelrecht, het doel van herstelrecht voor slachtoffers, de drie meest voorkomende vormen van herstelrecht, hoe vaak er in Nederland gebruik wordt gemaakt van de verschillende herstelrechtvormen, en de juridische en maatschappelijke ontwikkelingen. Verder gaan we in dit hoofdstuk in op hoeveel slachtoffers gebruikmaken van herstelrecht en op de theorie. Vervolgens bespreken we de effectiviteit van herstelrecht op het welzijn en herstel van slachtoffers aan de hand van de acht Nederlandse studies die de invloed van herstelrecht hebben onderzocht. Een soortgelijk overzicht hebben we eerder gepubliceerd als hoofdstuk in de *Nederlandse Encyclopedie Empirical Legal Studies* (Elbers et al., 2020) en in een rapport (Elbers & Becx, 2020). In de eerdere publicaties hebben we ook de invloed van herstelrecht op de dader bestudeerd. Voor het huidige hoofdstuk hebben we alleen de onderzoeken uitgelicht die de effecten bij slachtoffers hebben gemeten, en deze effecten hebben we uitgebreider besproken. Ook de paragrafen over hoeveel gebruik wordt gemaakt van herstelrechtvoorzieningen en de theoretische uiteenzetting is nieuw. In de conclusie vergelijken we de Nederlandse uitkomsten met de uitkomsten van internationale studies, die de effectiviteit van herstelrecht in een ander rechtssysteem (namelijk in een *common law*-systeem) hebben onderzocht. Ook besteden we specifieke aandacht aan mogelijke negatieve effecten van herstelrecht en de (methodologische) beperkingen van de studies. Tot slot doen we aanbevelingen voor toekomstig onderzoek.

* Dr. Nieke Elbers is universitair hoofddocent aan de Vrije Universiteit Amsterdam en onderzoeker op het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR).

** Iris Becx, MSc, is promovenda op de Vrije Universiteit Amsterdam en het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR).

*** Prof. mr. dr. Katrien Lauwaert is bijzonder hoogleraar Herstelrecht aan de Vrije Universiteit Amsterdam en beleidscoördinator Moderator Forum voor herstelrecht en bemiddeling.

9.1.1 Definitie van herstelrecht

Omdat er niet één definitie is van herstelrecht, bespreken we hier twee insteken: de definitie van Restorative Justice Nederland (RJN), de stichting die het herstelrecht in Nederland stimuleert, en die van Howard Zehr, een van de grondleggers van herstelrecht. Volgens de website van RJN (restorativejustice.nl) 'beoogt herstelrecht de betrokkenen zelf te laten (mee)beslissen over wat er moet gebeuren na een delict of conflict. Het doel van dit proces is om het veroorzaakte leed en de aangerichte schade zoveel mogelijk te herstellen. (...) Het doel is ervoor te zorgen dat het [misdrijf/conflict] niet opnieuw gebeurt en dat de toekomst weer tegemoet kan worden getreden met zo min mogelijk emotionele ballast.'

Een andere manier om herstelrecht te definiëren is aan de hand van de vijf basisprincipes die eraan ten grondslag liggen: herstelrecht (1) focust op het leed en de behoeften van deelnemers, (2) waarbij verplichtingen voor de dader (en omgeving) worden geadresseerd, (3) een inclusief proces wordt toegepast, (4) met betrokkenheid van alle stakeholders, (5) met als doel het leed te herstellen, gebaseerd op wederzijds respect (Zehr, 2015). Herstelrecht kan ook worden geduid door het af te zetten tegen/de verschillen te laten zien met het strafrecht. Dit doet Zehr (2015) aan de hand van drie vragen. In het *strafrecht* staan vragen centraal als Wie heeft het misdrijf begaan? Welke wet is overtreden? Welke straf hoort daarbij? Vragen die centraal staan in het *herstelrecht* zijn: Wie heeft er schade geleden? Wat zijn de behoeften van de betrokkenen? Hoe kan het leed zo veel mogelijk worden gerepareerd? In het strafrecht gaat het er vooral om dat de dader een misdrijf heeft begaan jegens de staat. In het herstelrecht gaat het erom dat de dader een misdrijf heeft begaan jegens een slachtoffer, een mens. Herstelrecht vindt altijd plaats onder voorwaarden van vrijwilligheid, vertrouwelijkheid en wederzijds respect, onder kundige begeleiding.

Herstelrecht kent verschillende gradaties: volledig, voornamelijk en gedeeltelijk (McCold & Wachtel, 2003). Een *volledig* herstelrechtelijke interventie includeert alle drie de stakeholders: het slachtoffer, de dader en de gemeenschap. De gemeenschap zijn de mensen die dicht bij het slachtoffer staan, zoals familie, vrienden, docenten of andere steunfiguren. Een voorbeeld van een volledig herstelrechtelijke interventie is een conferentie (voor de beschrijving van een conferentie, zie hierna). Als een van deze drie stakeholders niet betrokken is, dan is de interventie *voornamelijk* herstelrechtelijk. Voorbeelden zijn slachtoffer-dadergesprekken of mediation in strafzaken, maar ook de COSA-aanpak¹ of slachtofferondersteunings-

1. COSA staat voor Circles of Support and Accountability, een methode voor re-integratie van zedendaders in de samenleving waarbij vrijwilligers samen met professionals een netwerk vormen rond een zedendader om zowel sociaal isolement te voorkomen als risico's en risicogedrag tijdig te kunnen signaleren. Men kan erover discussiëren of deze aanpak tot de *voornamelijk* of *gedeeltelijk* herstelrechtelijke interventies behoort: één van de twee meest belangrijke partijen neemt niet deel.

cirkels (zonder de dader), of conferenties zonder slachtoffer. Een herstelrechtelijke interventie kan zelfs alleen gericht zijn op één van de drie stakeholders en heet dan *gedeeltelijk* herstelrechtelijk. Voorbeelden van gedeeltelijke herstelrecht interventies zijn slachtofferhulp, het uitoefenen van het spreekrecht en het ontvangen van schadevergoeding. De laatste categorie (gedeeltelijk) zouden we zelf niet benoemen als herstelrecht. Wanneer je alles wat herstel kan brengen aan één partij herstelrecht noemt, dan kan het evengoed over ontwenningssklinieken gaan of welke andere begeleiding die een dader of slachtoffer herstelt. Daardoor wordt het concept erg uitgehold. Zelf spreken we liever over een herstelrechtelijk continuüm dan over categorieën volledig, voornamelijk en gedeeltelijk.

9.1.2 *Theoretisch kader*

De drie voornaamste theorieën die een verklaring geven voor de werkzaamheid van herstelrecht zijn ontwikkeld door de grondleggers Zehr, Christie en Braithwaite. Braithwaite (1989) poneerde in 1989 de theorie genaamd *reintegrative shaming*. Het is volgens deze theorie belangrijk dat familieleden, vrienden of andere relevante personen in het leven van een dader het *gedrag* van de dader afkeuren, niet de persoon. Ze bespreken samen en vaak in aanwezigheid van het slachtoffer de gevolgen van de strafrechtelijke feiten, en vervolgens hoe schade hersteld kan worden en welke stappen gezet kunnen worden om herhaling te voorkomen. Het feit dat mensen waar de dader om geeft het gedrag veroordelen, zou een groter effect op de dader hebben dan een strafrechtelijke sanctie. Het is daarbij belangrijk dat de dader de kans krijgt op reïntegratie in de maatschappij. Deze twee aspecten – beschaming van het gedrag door sociale omgeving en het vooruitzicht om weer te worden opgenomen in de gemeenschap – voorkomen tezamen dat daders opnieuw de fout in gaan.

Christie (1977) beschrijft dat *restorative justice* ervoor zorgt dat het conflict weer wordt teruggegeven aan de procesdeelnemers, – in plaats dat het conflict wordt gekaapt door de professionele partijen –, waardoor er een gesprek kan worden gevoerd over maatschappelijke normen. In het strafrecht wordt het conflict van de procespartijen overgenomen, waardoor het slachtoffer wordt belemmerd om deel te nemen aan het proces en waardoor daders geen verantwoordelijkheid hoeven te nemen.

Zehr (1990) benadrukt het relationele aspect van herstelrecht door het onderscheid te maken tussen het strafrecht en *restorative justice*, waarbij misdaad in het strafrecht wordt gezien als een wandaad jegens de staat, terwijl herstelrecht misdaad ziet als een overtreding jegens mensen en relaties die hersteld moet worden. Zehr hecht veel waarde aan het herstellen van de relatie en het terugbrengen van een gevoel van samenhorigheid in de gemeenschap. Verzoening kan een resultaat zijn, maar is geen doel op zich.

Barton (2000) beschrijft vier theorieën waarin de focus ligt op morele en psychosociale verandering: *restorative justice* stimuleert (1) morele herbezinning: daders praten hun gedrag voor zichzelf vaak goed, en ook slachtoffers kunnen extreme ideeën hebben over de dader, die door herstelrecht kunnen worden rechtgezet; (2) het leren van sociale en morele normen: daders leren ervan om de consequenties van hun daad onder ogen te zien en wat goed en slecht is; (3) psychologisch helen: angst, onzekerheid, vernedering, schaamte, woede, haat, die plaatsmaken voor empathie waardoor slachtoffers het gebeuren achter zich kunnen laten; en (4) *reintegrative shaming* (al besproken).

Pemberton en collega's (2006) beargumenteren dat de bijdrage van herstelrecht aan het welzijn van slachtoffers in de meest bekende theorieën (van Christie en Braithwaite) slechts een neveneffect is. Zij doen een aanzet voor theorievorming specifiek voor slachtoffers. Herstelrecht zou bij slachtoffers angst kunnen reduceren omdat het zien en horen van de dader bij het slachtoffer andere attributies over het gebeurde kunnen opwekken en hiermee het gevoel van controle kunnen herstellen en angst kunnen reduceren. Excuses en berouw van de dader, mits oprecht, zouden bijdragen aan verzoening en vergeving, die woede bij het slachtoffer kunnen verminderen.

In de literatuur wordt ook gewaarschuwd voor een mogelijk negatief effect van deelname aan herstelrechtvoorzieningen vanwege het risico op secundaire victimisatie. Secundaire victimisatie is het verergeren van het leed en de schade (Wijers & De Boer, 2010). Dit zou veroorzaakt kunnen worden door een ontkennende dader of door onoprechte excuses, die het trauma bij het slachtoffer kunnen verergeren (Bolivar, 2019; Vanfraechem et al., 2015). De oprechtheid komt bijvoorbeeld onder spanning te staan als daders in werkelijkheid deelnemen met de hoop straf te ontlopen. Ook kan deelname aan een herstelrechtvoorziening bij slachtoffers resulteren in een nieuwe bekrachtiging van de slachtofferrol, extra leed of marginalisatie van het slachtoffer (Choi et al., 2013; Daly, 2006). De training en rol van de bemiddelaar zijn belangrijk bij het ondervangen van de risico's.

9.1.3 *Vormen van herstelrecht*

De drie meest voorkomende vormen van herstelrecht in Nederland zijn slachtofferdadergesprekken, mediation in strafzaken en conferenties. *Slachtoffer-dadergesprekken* zijn een vorm van herstelrecht waarbij slachtoffer en dader met elkaar in gesprek gaan onder begeleiding van een bemiddelaar. Het initiatief komt vanuit partijen. De bemiddeling kan plaatsvinden vóór, tijdens of na de strafprocedure. Er is alleen een terugkoppeling met het strafrecht als partijen dat willen. Bemiddeling kan direct of indirect zijn. Directe bemiddeling is een face-to-facegesprek; indirecte

bemiddeling gaat bijvoorbeeld via een brief of pendelbemiddeling² (Dierx & Van Hoek, 2012).

In *mediation in strafzaken* is er, net als bij slachtoffer-dadergesprekken, een dialoog tussen slachtoffer en dader onder begeleiding van een (MfN-)mediator. Het initiatief komt vanuit een ketenpartner van justitie. Het vindt plaats voor of tijdens de strafprocedure en er is een officiële terugkoppeling naar het strafrecht. Er wordt een vaststellingsovereenkomst gemaakt, en de officier van justitie of de rechter houdt rekening met de uitkomst van de bemiddeling (Dierx & Van Hoek, 2012).

Conferenties zijn groeps gesprekken waarbij niet alleen slachtoffers en daders, maar ook familie, vrienden en soms ook politie en steunfiguren vanuit school of geestelijke gezondheidszorg aanwezig zijn. Onder leiding van een coördinator bespreekt men het gebeurde en maakt men gezamenlijk een herstelplan, met afspraken en voornemens om de schade zo veel mogelijk te herstellen. Een methode die in Nederland veel gebruikt wordt is de Eigen Kracht-conferentie/Echt Recht. Conferenties worden veel toegepast bij jeugdcriminaliteit en multiproblematiekgezinnen (Dierx & Van Hoek, 2012). Multiproblematiek valt gewoonlijk buiten het strafrecht.

9.1.4 *Maatschappelijke ontwikkelingen*

Herstelrecht is maatschappelijk gezien de afgelopen decennia in Nederland in ontwikkeling geweest. Het gedachtegoed is in gang gezet in de jaren zeventig en tachtig door de Nederlandse pioniers Bianchi en Hulsman (zie het in memoriam voor Hulsman door Blad (2010) en het in memoriam voor Bianchi door Claessen (2016)). Echter, waar in die jaren nog sterk werd gepleit dat het strafrecht zou moeten worden afgeschaft (abolitionisme), wordt herstelrecht tegenwoordig gezien als aanvulling op de strafrechtelijke reactie, die voor, tijdens, naast of na het strafrecht kan plaatsvinden.

De afgelopen twintig jaar is het herstelrecht met kleine stapjes ingebed in de Nederlandse maatschappij door verschillende initiatieven. In 2001 is het Nederlands-Vlaamse *Tijdschrift voor Herstelrecht* opgericht, dat zich richt op de bestudering van nationale en internationale ontwikkelingen op het gebied van herstelrecht. Sinds 2006 is er een organisatie die slachtoffer-dadergesprekken begeleidt, voorheen genaamd Slachtoffer in Beeld (Berg, 2016). Sinds 2017 heten ze Perspectief Herstelbemiddeling. In 2010 werd Restorative Justice Nederland (RJN) opgericht, een innovatie- en kenniscentrum voor herstelrecht en herstelgericht werken. RJN geeft sinds 2019 opleiding (cursussen) voor professionals. Eind 2013 is de rechtspraak gestart met het aanbieden van mediation in strafzaken. Dat gebeurde in eer-

2. Bij een pendelbemiddeling pendelen de bemiddelaars tussen beide partijen. Met partijen worden afzonderlijke gesprekken gevoerd, omdat beide partijen nog niet samen aan tafel willen.

ste instantie op tijdelijke (pilot)basis. In 2018 is er structureel overheidsgeld beschikbaar gemaakt voor mediation in strafzaken.

9.1.5 *Juridische ontwikkelingen*

Een belangrijke drijfveer voor het implementeren van herstelrecht in de Nederlandse strafprocedure op het gebied van de positie van het slachtoffer in het strafproces is Europese regelgeving. Zo wijdde het EU Kaderbesluit 2001/220/JBZ inzake de status van slachtoffers in de strafprocedure een apart artikel aan herstelrecht (artikel 10), waarin stond dat de lidstaten moeten zorgen voor de bevordering van bemiddeling. De aandacht voor herstelrecht werd vervolgens uitgebreid toen het Kaderbesluit van 2001 in 2012 werd vervangen door Richtlijn 2012/29/EU tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten, de ondersteuning en de bescherming van slachtoffers van strafbare feiten (Lauwaert, 2013). Artikel 12 van deze richtlijn uit 2012 (ook wel de Slachtofferrichtlijn genoemd) schrijft waarborgen voor aan herstelrechtvoorzieningen, zoals vrijwilligheid en vertrouwelijkheid, en geeft aan dat lidstaten zich moeten inspannen om de verwijzing van slachtoffers naar herstelrechtvoorzieningen te vergemakkelijken.

Het Kaderbesluit van 2001 heeft in Nederland geleid tot de eerste wettelijke grondslag van herstelrecht. Bepaling 51h over herstelrechtvoorzieningen is in 2009 ingevoerd in het Wetboek van Strafvordering (Sv; inwerkingtreding per 1 januari 2011) (Kool, 2012). In 2017 werd artikel 51h gewijzigd om te voldoen aan artikel 12 van de Slachtofferrichtlijn van 2012. In artikel 51h staan vier bepalingen, onder meer dat het slachtoffer het recht heeft geïnformeerd te worden over herstelrechtvoorzieningen door de politie, dat het OM bemiddeling bevordert en dat de rechter rekening houdt met een overeenkomst tussen slachtoffer en verdachte. Een groep deskundigen heeft de bepalingen van artikel 51h Sv verder uitgewerkt tot een volledig wetsvoorstel ten behoeve van de invoering van herstelrechtvoorzieningen in het Wetboek van Strafvordering (Claessen et al., 2018; Claessen & Slump, 2016). Dit voorstel is in juni 2018 aangeboden aan de minister van Justitie en Veiligheid. Er zijn nog geen signalen of het concreet wordt opgepakt. Wel is er in 2014 een initiatiefnota verschenen over de toepassing van herstelbemiddeling binnen het strafrecht, gevolgd door een Beleidskader herstelbemiddeling ten behoeve van slachtoffers in 2016 en een Beleidskader herstelrechtvoorzieningen gedurende het strafproces in 2020.

9.1.6 *Aantallen*

De aantallen slachtoffers die gebruikmaken van herstelrechtvoorzieningen kunnen worden gevonden in de jaarverslagen van Perspectief Herstelbemiddeling (slachtoffer-daderbemiddeling), rechtspraak (mediation in strafzaken) en Eigen Kracht (conferenties).

Bij Perspectief Herstelbemiddeling zijn in 2020 1.457 aanmeldingen binnengekomen, waarvan 1.191 (85%) konden worden uitgezet naar een bemiddelaar. Van de zaken die werden uitgezet naar een bemiddelaar kwam 30% (n = 364) tot directe of indirecte bemiddeling tussen partijen. In 18% van de zaken is er wel contact geweest met beide partijen, maar vond geen bemiddeling plaats. In de overige 52% van de zaken was er slechts contact met de aanmeldende partij. Het type misdrijf is in de meerderheid van de gevallen geweld (55%, waarvan 15% levensdelict en 33% (ernstige) mishandeling), daarna verkeer (14%, waarvan 10% dodelijk of zeer ernstig gewond) en daarna zeden (10%, waarvan 27% verkrachting). Van de zaken valt 21% in de categorie 'overig' (Jaarverslag Perspectief Herstelbemiddeling 2020, p. 9-11). Doorverwijzing komt voornamelijk van Slachtofferhulp Nederland, de kinderbescherming en gevangenen, gevolgd door de reclassering en slachtoffers en daders. De politie, het Openbaar Ministerie en de advocatuur doen maar een klein aantal doorverwijzingen.

Het aantal verwijzingen naar mediation in strafzaken in 2020 (januari-augustus³) was 1.151, waarvan 637 zaken zijn gestart (55%). De uitkomst van de mediation was: 57% volledige overeenstemming, 24% overeenstemming met schadevergoeding, 5% gedeeltelijke overeenstemming en 15% geen overeenstemming⁴ (Jaarverslag Rechtspraak, 2020, p. 45). Welk type zaken is bemiddeld, is te vinden in een infoblad van 2018 (p. 3). De meest voorkomende zaken zijn mishandeling en geweldpleging (51%). De overige 49% is verdeeld over zaken zoals diefstal, vernieling, verkeersdelicten, belediging, smaad, laster, discriminatie, huiselijk geweld of bedreiging, en klacht niet vervolgen strafbaar feit (artikel 12 Sv-procedure) (Infoblad mediation in strafzaken 2018, 3, p. 13). Er staat niet vermeld wie de grootste doorverwijzers zijn.

Het bestuursverslag van Eigen Kracht Centrale (2020) geeft aan dat er in 2019 landelijk in totaal 146 Eigen Kracht-conferenties werden uitgevoerd. Er werd niet vermeld hoeveel aanvragen er zijn gedaan. Van de gestarte conferenties in 2017 leidde bijna 80% tot een bijeenkomst, waar een plan werd gemaakt. In 10% van alle situaties stopte de conferentie tijdens de voorbereiding omdat het activeren voldoende bleek en er al een plan was gemaakt, waardoor de formele bijeenkomst niet nodig bleek. In de overige 12% van de situaties stopte het proces tijdens de voorbereiding, maar dan zonder plan omdat de situatie gewijzigd was of omdat het netwerk te klein of te kwetsbaar bleek. De onderwerpen van gesprek waren: complexe echtscheiding, overbelasting van ouders, pedagogische onmacht, gedragsproblemen van het kind of de kinderen, psychiatrische problematiek, huisvestingsproblematiek, financiële problemen, huiselijk geweld, schoolproblemen, verslaving, en problemen met de politie. Percentages zijn niet genoemd.

3. Let op, dit is geen volledig jaar, er waren geen cijfers beschikbaar voor het hele jaar. Deze cijfers zijn dus niet een-op-een te vergelijken met de cijfers van Perspectief Herstelbemiddeling die wel een heel jaar bevatten.
4. Er is niet gedefinieerd wat 'overeenstemming' inhoudt.

9.2

WERKT HERSTELRECHT VOOR SLACHTOFFERS?

De vraag of herstelrecht werkt voor slachtoffers beantwoorden we door de onderzoeken die de afgelopen 25 jaar in Nederland zijn gedaan naar herstelrecht te bespreken. We hebben de onderzoeken geselecteerd op basis van drie inclusiecriteria. Het eerste criterium was of er een herstelrechtvoorziening is geëvalueerd. We hebben geselecteerd op de drie meest voorkomende vormen in Nederland: slachtoffer-dadergesprekken, mediation in strafzaken en conferenties. Ten tweede zijn er één of meerdere uitkomstmaten voor herstel en/of psychologisch welzijn meegenomen, bijvoorbeeld angst, boosheid, woede, wraak en vertrouwen. 'Tevredenheid' was geen voldoende uitkomst, omdat het veelal iets zegt over de dienstverlening, niet per se ook over het resultaat. Een derde inclusie criterium was dat op zijn minst tien slachtoffers zijn bevraagd. Bij voorkeur zouden onderzoeken ten minste twintig respondenten moeten includeren, maar omdat herstelrecht nog niet structureel goed wordt onderzocht, hebben we een lager criterium genomen.⁵ We hebben twee bronnen gebruikt: voor studies tot en met jaar 2011 selecteerden we studies uit eerdere overzichten (Blad & Lauwaert, 2010; Van Hoek et al., 2011). Voor studies na 2011 (tot 2019) zochten we systematisch in het *Tijdschrift voor Herstelrecht*. We hebben acht studies gevonden die voldeden aan de criteria. Hierna geven we een korte beschrijving van deze studies, in chronologische volgorde.

De eerste studie die voldoet aan onze inclusiecriteria is een studie naar de *conferenties* die hebben plaatsgevonden in jeugdstrafzaken in 2001-2002 (Hokwerda, 2004). De projecten liepen in Leeuwarden, Assen, Zwolle, Utrecht, Den Haag, Tilburg en Middelburg. In totaal hebben er 50 conferenties plaatsgevonden, waarna 44 slachtoffers de vragenlijst hebben ingevuld (niet alle vragen zijn beantwoord). Van de 41 slachtoffers vonden 31 (76%) dat er iets hersteld was, 8 (20%) zeiden dat er ten dele iets hersteld was, en 2 (5%) vonden van niet. Een aantal verwijst hierbij naar de onderlinge relatie die in zekere mate is hersteld, zoals dat men elkaar weer in de ogen kan kijken of weer gewoon tegen elkaar kan praten. Ook wordt verwezen naar emoties: men weet nu wie de daders zijn, men is niet meer boos, minder gespannen, meer opgelucht, de angst is weggenomen, het vertrouwen is hersteld. Anderen noemen de afspraken die zijn gemaakt, zoals niet meer schelden, bij elkaar uit de buurt blijven. Of de gedragingen en beloften van de dader brachten herstel, zoals spijtbetuigingen, het tonen van inzicht en de belofte het leven te beteren. Een aantal slachtoffers houdt een slag om de arm en stelt dat nog moet blijken of er herstel zal optreden, of vindt het moeilijk aan te geven. Soms moet de schade nog vergoed worden, soms waren niet alle daders bij het gesprek. Een enkele keer liepen de dader en diens moeder weg uit het gesprek.

In 2004 werd er in vijf regio's in Nederland met *slachtoffer-dadergesprekken* geëxperimenteerd: Noord-Brabant, Limburg/Groningen, Friesland/Drenthe, IJssel-

5. Slechts 1 van de 8 geïncludeerde studies had minder dan 20 slachtoffers.

land/Flevoland en Noord-Holland (Hissel et al., 2006). Slachtofferhulp Nederland deed de bemiddelingen. Over een periode van ruim een jaar (eind 2004-2005) werden 208 verzoeken om een slachtoffer-dadergesprek ingediend, waarvan 34% tot een gesprek heeft geleid. De onderzoekers hielden interviews met slachtoffers die een slachtoffer-dadergesprek hebben gehad ($n = 14$) en met slachtoffers die niet zo'n gesprek hebben gehad ($n = 19$). Van de slachtoffers die een gesprek hebben gehad, hadden de meesten een opgelucht gevoel. Enkele slachtoffers gaven aan dat hun verwachtingen niet waren uitgekomen. Van de slachtoffers die geen gesprek hebben gehad, voelden de meesten zich teleurgesteld. Sommigen konden het incident daardoor niet afsluiten. Eén slachtoffer voelde zich machteloos, een ander voelde zich niet serieus genomen door de dader. Bij de langetermijnnameting enkele maanden tot een jaar later zeiden de meeste slachtoffers baat te hebben gehad bij het gesprek. Een deel van de slachtoffers gaf aan dat haat en angstgevoelens waren verminderd. Twee slachtoffers gaven aan dat de winst teniet was gedaan omdat de dader niet werd vervolgd. Van de slachtoffers die geen gesprek hebben gehad, zei twee derde dat het traject (de poging om tot bemiddeling te komen) geen positieve resultaten heeft opgeleverd. Sommigen hadden de afwijzing als kwetsend ervaren, waardoor het beeld van de dader negatiever was geworden dan het al was. Een kwart vond het feit dat ze het hebben geprobeerd op zich positief.

In dezelfde periode (2004-2005) is onderzoek gedaan naar *conferenties* voor jeugdige daders (Steketee et al., 2006). Gedurende een jaar werden 237 zaken aangemeld, waarvan er 87 tot een conferentie hebben geleid (37%). De conferentie maakte geen deel uit van de strafrechtelijke afdoening, maar er werd meestal wel een verslag van de conferentie toegevoegd aan het strafrechtelijke dossier van de cliënt en kon het zodanig worden meegenomen in de verdere afdoening door het Openbaar Ministerie. In totaal hebben 55 slachtoffers de vragenlijst direct na de conferentie ingevuld. Van de slachtoffers vond 65% dat er sprake was van herstel, 22% antwoordde dat er deels herstel was (van 13% was het antwoord onbekend). Wat er hersteld was, was volgens de slachtoffers de relatie (31%), minder angst (20%) en dat het probleem was opgelost (11%); 49% vond dat het gesprek heeft bijgedragen aan de omgang met het leed (51% was niet van toepassing of onbekend). Tijdens de follow-up drie maanden later is aan 26 slachtoffers en 9 mensen uit het sociale netwerk van de slachtoffers (tezamen $n = 35$) gevraagd wat men als positieve punten zag: 34% noemde dat hun angst verminderd was, 14% was opgelucht, 14% zei dat de relatie hersteld was, 17% vond het belangrijk dat er geen herhaling was van het incident. Twee slachtoffers (6%) hadden een negatief gevoel overgehouden: de een vond dat er niets was veranderd, de ander is opnieuw slachtoffer geworden van een vergelijkbaar groepsdelict, maar ze vermoedde dat het wel andere daders waren.

In 2007 is een derde onderzoek gepubliceerd over de gehouden *conferenties* in de periode 2000-2006 (Van Beek & Gramberg, 2007). De zaken overlappen deels

met de zaken die zijn onderzocht door Hokwerda (2004) en Steketee et al. (2006). Conferenties vonden zowel *naast* als *in plaats van* het strafrecht plaats. In zes jaar tijd waren er 542 zaken aangemeld voor een conferentie, waarvan in 329 zaken (60%) een conferentie had plaatsgevonden, waarbij 483 slachtoffers betrokken waren. In totaal hebben 190 slachtoffers de vragenlijst direct na de conferentie ingevuld. Slachtoffers gaven gemiddeld een cijfer 7,8 voor de conferentie. Na drie maanden zijn 110 slachtoffers nagebeld. Van de slachtoffers vond 90% dat door de conferentie de situatie was hersteld, dat dingen goed zijn uitgesproken en dat er goede afspraken zijn gemaakt over schadevergoeding. Slachtoffers meldden dat ze weer gewoon met de daders kunnen omgaan, dat ze minder bang zijn, dat er weer meer vertrouwen is en dat ze beter in hun vel zitten. Er is in de meeste gevallen sprake van een 'herstel van de relatie', al komt het in een aantal gevallen ook voor dat er geen 'herstel' (nodig) is omdat slachtoffers en daders elkaar toch niet meer zien. Zij kenden elkaar niet vóór het incident en hebben geen behoefte aan nader contact. In een enkel geval is de verandering negatief. Het gedrag van de dader is verslechterd en levert continu problemen op (Van Beek & Gramberg, 2007, p. 39).

Specifiek in Amsterdam liep er van 2010 tot 2011 een pilot *mediation in strafzaken* (Verberk, 2011). Er zijn in een jaar 65 zaken aangebracht, voornamelijk door het Openbaar Ministerie, die geschikt werden geacht voor mediation, waarvan er in totaal 26 (40%) leidden tot een bemiddeling. De mediation vond plaats vóór de zitting. In 17 van de 26 zaken heeft het mediationtraject geresulteerd in een vaststellingsovereenkomst. Elf slachtoffers, die allen bemiddeling hadden gehad en bij wie een vaststellingsovereenkomst is gesloten, hebben een vragenlijst ingevuld. Slachtoffers waren in het algemeen positief over het mediationtraject. Drie slachtoffers waren ontevreden over het resultaat van de mediation, ondanks de totstandkoming van een vaststellingsovereenkomst. Waarom is niet uitgevraagd. Een van de slachtoffers zei op de vraag of ze het zou aanraden aan anderen in dezelfde situatie: 'Ik zou het afraden. Het heeft naar mijn mening geen enkel nut gehad want ik heb nog steeds overlast. Er valt geen afspraak te maken met iemand die geestelijk niet in orde is. Dat is niet te doen. Het staat leuk op papier maar het heeft naar mijn idee echt geen effect.' Een slachtoffer dat het een ander zou aanraden, zei: 'Ja zeker. Helemaal als het kostenbesparend werkt voor de samenleving.' Weer een ander die het zou aanraden, zei: 'Het zou voor iemand anders in eenzelfde situatie misschien wel helpen ook al heeft het voor mij niet zo veel nut gehad.' Nog een ander slachtoffer zei: 'Door de mediator werd ik gedwongen weer over bepaalde zaken na te denken. Ik merkte dat ik heel boos was en dat ik ook het liefst boos bleef (...). Mediation deed mij dat inzien. Het gaf inzicht in mijn eigen rol. Het werkt constructief en er gebeurde iets.'

Zebel (2012) deed een pre-poststudie naar de effecten van de *slachtoffer-dadergesprekken*. De onderzoeker nam gestructureerde telefonische interviews af met 111 slachtoffers voorafgaand aan het slachtoffer-dadergesprek (voormeting), van wie 59 slachtoffers ook zes weken tot enkele maanden na het gesprek (nameting) zijn

bevraagd. De analyses zijn uitgevoerd op de groep met twee meetmomenten. Er werden drie groepen vergeleken: directe bemiddeling ($n = 42$), brief- of pendelbemiddeling ($n = 10$) en geen bemiddeling ($n = 7$). Slachtoffers ervoeren na een slachtoffer-dadergesprek minder angst en woede richting de dader dan vóór het gesprek. Als er geen bemiddeling had plaatsgevonden, nam de angst niet af. Angst nam ook af na een indirecte bemiddeling, al was het verschil tussen voor- en name-ting hier niet significant. Woede nam ook af na een bemiddelingsgesprek in vergelijking met het woedeniveau vóór het gesprek. Er was geen verschil in woede tussen voor- en name-ting voor de groep waar geen bemiddeling heeft plaatsgevonden. Voor de groep met indirecte bemiddeling was er zelfs een lichte toename van woede, maar niet significant.

Een jaar later deden ook Laxminarayan en collega's (2013) onderzoek naar *slachtoffer-dadergesprekken*. Ze benaderden respondenten die zich gedurende enkele maanden in 2012 hadden aangemeld voor bemiddeling bij Slachtoffer in Beeld. Er werden brieven naar 370 slachtoffers gestuurd, van wie er uiteindelijk 82 konden worden geïnterviewd. Een meerderheid (51%) van de respondenten was het eens met de stelling dat ze zich beter voelden door de bemiddeling, versus 43% neutraal en 6% dat ze zich niet beter voelden. 35% was het eens met de stelling dat het gesprek hun zelfvertrouwen heeft vergroot, versus 62% neutraal, en 0% was het oneens met de stelling. Een helft (50%) zei dat het gesprek heeft bijgedragen aan coping, de andere helft was neutraal; 29% vond dat het gesprek heeft bijgedragen aan optimisme over de toekomst, versus 51% neutraal en 5% die het oneens was met de stelling over optimisme. Een minderheid van de respondenten vond dat het herstelgesprek bijdroeg aan vertrouwen in het recht (16%), versus 80% van de respondenten die neutraal op deze stelling antwoordde. Ook een minderheid was het eens met de stelling dat de herstelbemiddeling had bijgedragen aan een geloof in een eerlijke wereld (10%), versus 86% die neutraal antwoordde en 4% die het oneens was met de stelling.

Tot slot is in de periode 2013-2015 een pilot van *mediation in strafzaken* geweest bij de arrondissementen Amsterdam, Noord-Holland, Den Haag, Rotterdam, Brabant-Oost en Breda/Middelburg (Cleven et al., 2015). In totaal zijn er in anderhalf jaar tijd 766 zaken aangebracht, waarvan 716 zaken in de onderzoeksperiode zijn afgerond en daarvan zijn er 367 (51%) bemiddeld. Op drie momenten – vóór bemiddeling, één maand na bemiddeling en zes maanden na bemiddeling – werden gevalideerde vragenlijsten afgenomen. Vragenlijsten zijn vooraf ingevuld door 74 slachtoffers; 48 slachtoffers beantwoordden vragen één maand erna; zes maanden later zijn 26 slachtoffers geïnterviewd. Desgevraagd antwoordde 46% van de slachtoffers dat het gesprek had geholpen bij verwerking van het misdrijf/conflict, versus 29% dat het niet had geholpen bij de verwerking. Een maand na bemiddeling was angst significant afgenomen. PTSS, woede, zelfredzaamheid en wraakzucht waren ook afgenomen, maar niet significant. In de rapportage van de interviews zes maanden na bemiddeling (T2) maakten de onderzoekers bijna geen

onderscheid tussen daders en slachtoffers. De onderzoekers concludeerden dat het bemiddelingsproces doorgaans als positief werd ervaren, door slachtoffers evenveel als door daders.

9.3 CONCLUSIE

Alle acht studies in het literatuuronderzoek concludeerden over het algemeen een positief effect van de herstelrechtelijke interventie op herstel van slachtoffers in het strafrecht. Slachtoffers die aan een direct slachtoffer-dadergesprek hadden deelgenomen, ervoeren significant minder angst en woede in vergelijking tot ervoor (Zebel, 2012), voelden zich beter en konden beter omgaan met wat hen was overkomen (Laxminarayan et al., 2013), en slachtoffers die wel hadden deelgenomen aan een bemiddeling waren veelal opgelucht, in vergelijking met de teleurstelling van slachtoffers die niet aan een bemiddeling hadden deelgenomen (Hissel et al., 2006). Slachtoffers die aan een mediation in strafzaken hebben deelgenomen, rapporteerden significant minder angst (Cleven et al., 2015) en waren in het algemeen positief over het mediationtraject (Verberk, 2011), bijvoorbeeld omdat de mediation inzicht heeft gegeven in de eigen rol. Ook het slachtoffer dat aangaf dat het voor hem-/haarzelf geen nut had gehad, was toch positief. Slachtoffers die hebben deelgenomen aan een conferentie zeiden dat het heeft bijgedragen aan hun herstel, variërend van 65% volledig en 22% deels in het onderzoek van Steketee et al. (2006), 76% in het onderzoek van Hokwerda (2004), tot 90% in het onderzoek van Van Beek en Gramberg (2007).

Sommige onderzoeken rapporteerden een gebrek aan effect/status quo. Cleven et al. (2015) vonden dat de meeste uitkomstmaten, zoals posttraumatische stress, woede, vertrouwen en wraakzucht, voor en na de herstelbemiddeling gelijk bleven (dus niet significant toenamen of afnamen). Zebel (2012) vond dat *indirecte* bemiddeling geen significante reductie in angst en woede had opgeleverd (*directe* bemiddeling had wel invloed), en in een aantal gevallen was geen 'herstel' nodig omdat slachtoffers en daders elkaar niet kenden en geen behoefte hadden aan nader contact (Van Beek & Gramberg, 2007). Herstelrecht lijkt in de Nederlandse studies géén invloed te hebben op vertrouwen (in zichzelf, het recht, een eerlijke wereld of de toekomst). Ter vergelijking: in Belgische studies is wel een effect gevonden van herstelrecht op vertrouwen in het rechtssysteem (De Mesmaecker, 2013). Dat kan te maken hebben met het feit dat de uitnodiging om deel te nemen aan herstelbemiddeling in België vanuit het Openbaar Ministerie wordt uitgestuurd. Een positieve ervaring van de herstelbemiddeling kan daarom meer in verband worden gebracht met vertrouwen in het Openbaar Ministerie.

In verschillende onderzoeken gaven slachtoffers aan geen effect te zien van de deelname op een aantal bevraagde dimensies. Bijvoorbeeld, in het onderzoek van Cleven en collega's (2015) was 29% van de slachtoffers het oneens met de stelling dat de mediation impact had gehad op de verwerking; 49% was het oneens met de

stelling dat de bemiddeling had bijgedragen aan een rechtvaardige wereld. In het onderzoek van Laxminarayan et al. (2013) gaf steeds ongeveer 5% van de deelnemers aan het oneens te zijn met stellingen zoals dat ze zich door het slachtofferdadergesprek beter voelden, meer optimisme voelden over de toekomst, meer vertrouwen hadden in het recht, of meer geloofden in een eerlijke wereld. In het onderzoek van Steketee et al. (2006) rapporteerden twee slachtoffers een negatief effect: de een vond dat er niets was veranderd, de ander is opnieuw slachtoffer geworden van een vergelijkbaar groepsdelict, maar ze vermoedde dat het wel andere daders waren. In het onderzoek van Hokwerda (2004) antwoordden 8 van de 41 slachtoffers (20%) 'nee' op de vraag of er iets hersteld was. Van Beek en Grambeek (2007) rapporteerden dat in 'een enkel geval' de verandering negatief was omdat het gedrag van de dader was verslechterd en problemen opleverde.

Angst, woede, posttraumatische stress of wantrouwen is echter in geen van de Nederlandse studies toegenomen. Op basis van deze uitkomst is er geen aanleiding om aan te nemen dat door deelname aan een herstelrechtvoorziening slachtoffers leed of schade is toegedaan of dat leed is verergerd. Er is dus geen indicatie dat herstelrecht secundaire victimisatie heeft veroorzaakt. Het is natuurlijk wel van belang dat professionals alert blijven op mogelijk negatieve effecten voor slachtoffers. Geeraets (2018) waarschuwt voor onderzoeken die te optimistisch zijn over de effecten van herstelrecht en de helende werking van excuses: het maken van excuses is een persoonlijke kwestie waar het recht noch de herstelbemiddeling helemaal vat op kan krijgen. Er blijft risico op een onoprecht toneelstuk van de dader, die enkel deelneemt om straf te ontlopen. De Slachtofferrichtlijn probeert dit risico zo veel mogelijk te beperken met behulp van waarborgen dat een goed getrainde bemiddelaar zich bewust is van het risico op secundaire victimisatie, het risico tijdens intakegesprekken inventariseert en bespreekt en in de eerste plaats de belangen van het slachtoffer behartigt.

9.3.1 *Internationale onderzoeken*

Deze veelal positieve resultaten in de Nederlandse onderzoeken zijn vergelijkbaar met resultaten die worden gevonden in internationale reviews. Internationale reviews vonden dat deelname aan herstelrecht bij slachtoffers leidde tot verminderde posttraumatische stressklachten en verminderde wraakgevoelens (Sherman & Strang, 2007) en tot hogere tevredenheid (Latimer et al., 2005). Het is belangrijk te melden dat de internationale studies zijn uitgevoerd in *common law*-systemen, die heel anders zijn dan het Nederlandse *civil law*-rechtssysteem.⁶ Het wezenlijke verschil zit hem onder andere in het feit dat in *common law*-systemen de positie van het slachtoffer in de strafprocedure heel anders is. In *common law*-systemen hebben

6. De *civil law* gaat uit van wat er als wetgeving vastgelegd is. Schriftelijk vastgelegde wetten zijn dus de belangrijkste bron van het recht. De *common law* gaat uit van middeleeuws Engels recht, waarbij rechterlijke beslissingen (jurisprudentie) de belangrijkste bron van het recht zijn.

slachtoffers vaak geen mogelijkheid om het spreekrecht uit te oefenen tijdens de zitting. In *civil law*-systemen zoals het onze, kan het slachtoffer wel participeren in het strafproces, bijvoorbeeld via het spreekrecht.⁷ In een land als Spanje, is een slachtoffer zelfs procespartij, en kan in die hoedanigheid zelf zijn zaak voor de rechter brengen. Slachtoffers in *common law*-systemen staan mogelijk ook meer onder druk als getuige omdat ze vaak tijdens de zitting worden verhoord, terwijl dat in ons systeem voorafgaand aan de zitting (en dus niet openbaar) gebeurt. Mogelijk leidt minder participatie in een juridisch systeem tot een hogere waardering van de herstelrechtvoorziening.

De mechanismen waarom herstel al dan niet heeft plaatsgevonden, worden niet in alle onderzoeken besproken. In de studies waarin meer context wordt gegeven, geven slachtoffers verklaringen voor herstel die redelijk overeenkomen met de internationale literatuur en theorieën, zoals dat de onderlinge relatie was hersteld of dat negatieve emoties zijn gereduceerd, bijvoorbeeld omdat ze inzichten hebben gekregen. In negatieve zin werd ook wel een enkele keer genoemd dat er druk is uitgeoefend om deel te nemen, waarvoor werd gewaarschuwd door bijvoorbeeld Choi et al. (2013) en Daly (2006), of dat de relatie is verslechterd.

9.3.2 *Methodologische kwaliteit*

Een belangrijke beperking van de besproken empirische onderzoeken is dat de methodologische kwaliteit van de studies niet hoog was. Van de acht studies die zijn besproken, hadden er slechts twee een controlegroep (Zebel, 2012; Hissel et al., 2006), bestaande uit slachtoffers die niet zijn bemiddeld omdat een van de partijen niet wilde, niet omdat het hun niet is aangeboden. Hoe de controlegroep tot stand is gekomen, is van belang: slachtoffers die niet hebben bemiddeld omdat de dader niet wilde, zullen een vragenlijst wellicht anders invullen dan slachtoffers die niet hebben bemiddeld omdat op basis van toeval hun geen mogelijkheid is geboden om een bemiddelingsgesprek te hebben. De meeste onderzoeken evalueerden slachtoffers die hadden deelgenomen aan een herstelbemiddeling, zonder te vergelijken met een controlegroep, en maten slechts eenmalig, direct na de herstelbemiddeling, zonder te vergelijken met de situatie vóór de bemiddeling. Slechts twee van de acht studies hadden een voormeting (Cleven et al., 2015; Zebel, 2012). Ook het feit dat de helft van de onderzoeken (vier van de acht) alleen direct na de bemiddeling evalueerden is een gemiste kans om uitspraken te kunnen doen over lange(re)termijneffecten: een nameting na drie maanden is wenselijk, dit deden Cleven et al. (2015), Zebel (2012), Steketee et al. (2006) en Van Beek en Gramberg (2007). Ook maakten slechts twee van de acht studies gebruik van gevalideerde uitkomstmaten (Cleven et al., 2015; Zebel, 2012). Dat maakt dat de positieve con-

7. In spreekrechtwaardige zaken, indien het ten laste gelegde feit een misdrijf betreft waarop naar de wettelijke omschrijving een gevangenisstraf van acht jaar of meer is gesteld, en nog een aantal extra zaken, zoals stalking.

clusies met voorzichtigheid geduid dienen te worden. Een hoogwaardig methodologisch design is belangrijk om zo goed mogelijk *evidence based law* te beoefenen en daarmee ook toekomstig beleid te kunnen beïnvloeden. Tot op heden loopt het nog niet storm met herstelrecht in Nederland. Slechts 0,5% van de zaken wordt doorverwezen naar mediation (Van der Plas, 2019). Met sterke onderzoeksresultaten kunnen professionals worden overtuigd om meer herstelrecht toe te passen.

9.3.3 *Aanbevelingen voor vervolgonderzoek*

De belangrijkste aanbeveling voor vervolgonderzoek is het verbeteren van de methodologische kwaliteit. Dat het moeilijk is om een gerandomiseerd gecontroleerd onderzoeksdesign toe te passen, waarin mensen op basis van toeval worden ingedeeld in een groep die wordt bemiddeld of een groep die niet wordt bemiddeld, is logisch, omdat het schuurt met het basisprincipe van vrijwillige deelname aan herstelrecht (Walgrave, 2006). Ook het feit dat alleen mensen die gemotiveerd zijn om te bemiddelen vrijwillig mee zullen doen, heeft invloed op de uitkomst en dat maakt het moeilijker om de effectiviteit zuiver vast te stellen in relatie tot het traditionele strafrecht, waar geen vrijwilligheid is. Desalniettemin bevatten de internationale reviews grote aantallen studies met een controlegroep (zie bijvoorbeeld Sherman & Strang, 2007). Een voor- en een nameting zijn in ieder geval van belang, en een nameting voor de lange termijn is ook zeer wenselijk, mede omdat dan duidelijker wordt hoe/of de eventuele afspraken die zijn gemaakt in de bemiddeling worden nageleefd. Qua uitkomstmaten heeft het de voorkeur om gebruik te maken van gevalideerde meetinstrumenten. Tegelijkertijd is het lastig om een bemiddeling, waarbij veel verschillende factoren van invloed zijn, zoals kwaliteit van de bemiddelaar, de methodiek, de houding van de dader en de opstelling van stoelen in de ruimte, gecontroleerd in kaart te brengen/kwantitatief te meten. Wellicht dat voor het slachtoffer andere (emotionele) uitkomsten een belangrijkere rol spelen dan (klinische) angst en woede. Kwalitatieve en narratieve analyses kunnen hierin van toegevoegde waarde zijn.

In de toekomst kan ook nader worden bekeken of er verschillende effecten zijn voor verschillende typen misdrijven. Cleven et al. (2015) noemden bijvoorbeeld dat voor huiselijk-geweldzaken een andere aanpak nodig is, omdat in huiselijk geweld vaak sprake is van machtsverhoudingen/afhankelijkheid die niet kunnen worden vermeden/opgelost in een bemiddeling en in de weg staan van een duurzame oplossing. Ook de ernst van het misdrijf kan een rol spelen bij effectiviteit. Meestal worden de minder ernstige zaken door praktijkprofessionals geschikter bevonden voor bemiddeling, terwijl het grootste effect mogelijk te behalen is in de ernstigere zaken (Zehr, 2015). Geen van de studies in ons literatuuronderzoek focuste op uitsluitend één type misdrijf. De misdrijven waren van verschillende ernst en aard. Er zijn wel artikelen die zich specifiek op bepaalde misdrijven richten, zoals herstelrecht bij partnergeweld (Wolthuis & Lünemann, 2016), terro-

risme (Walgrave, 2015) of seksueel misbruik (Zinsstag et al., 2015), maar empirische data zijn nog schaars. Andere interessante nieuwe vormen van juridische conflicten waar herstelrechtonderzoek naar wordt gedaan of waar mogelijkheden zijn voor herstelrecht, zijn slachtoffers van verkeersongevallen (Becx, 2020) of medische fouten (Laarman, 2019).

Dit hoofdstuk heeft zich vooral gericht op de effectiviteit van herstelrecht voor slachtoffers, waarbij gekeken is naar herstel in psychologische zin. Als we naar de theorie kijken, dan zijn er ook andere aspecten die worden verwacht te veranderen naar aanleiding van een bemiddeling, zoals morele groei, veranderende attributies die bijdragen aan een vermindering in angst, en de mate waarin excuses en berouw invloed hebben op afname aan woede. Het vergt nieuw onderzoek naar de vraag of deze mechanismen inderdaad ook in de werkelijkheid plaatsvinden (theorie-toetsing). Ook is er in de literatuur gespeculeerd dat ‘agency’ en ‘communion’ belangrijke begrippen zijn in het kader van herstelrecht (Pemberton et al., 2017). ‘Agency’ refereert eraan dat, na een misdrijf, het gevoel van autonomie en zeggenschap hersteld moet worden, omdat het misdrijf bij slachtoffers kan resulteren in een gevoel van controleverlies en machteloosheid. Herstelrecht kan ook een functie hebben in het herstel van ‘communion’, wat onder andere inhoudt dat slachtoffers door het misdrijf de verbinding met de maatschappij en de sociale omgeving zijn kwijtgeraakt. Het zou interessant zijn om dit theoretische betoog in de toekomst te toetsen met empirisch onderzoek.

REFERENTIES

- Barton, C. (2000). Theories of restorative justice. *Australian Journal of Professional and Applied Ethics*, 2(1).
- Becx, I. (2020). Herstelrecht op het terrein van verkeersongevallen. *Recht der werkelijkheid*, 41(2), 78-83.
- Beek, F. van, & Gramberg, P. (2007). ‘Gewoon normaal tegen elkaar doen’. *Herstelbijeenkomsten Echt Recht 2000-2006*. Geraadpleegd van www.wespweb.nl/images/docs/pub37.pdf.
- Berg, M. (2016). Tien jaar bemiddeling bij Slachtoffer in Beeld. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 4, 75-81.
- Blad, J. (2010). *In memory of Louk Hulsman*. Verkrijgbaar bij SSRN 1543676.
- Blad, J., & Lauwaert, K. (2010). Empirical research with regard to restorative justice in the Netherlands. In I. Vanfraechem, I. Aertsen & J. Willemsens (Eds.), *Restorative justice realities – Empirical Research in a European Context* (p. 185-216). Den Haag: Eleven International Pub.
- Bolivar, D. (2019). *Restoring Harm: A Psychosocial Approach to Victims and Restorative Justice*. Routledge Frontiers of Criminal Justice.

- Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press.
- Choi, J.J., Gilbert, M.J., & Green, D.L. (2013). Patterns of victim marginalization in victim-offender mediation: Some lessons learned. *Crime, Law and Social Change*, 59(1), 113-132.
- Christie, N. (1977). Conflicts as property. *The British Journal of Criminology*, 17(1), 1-15.
- Claessen, J. (2016). In memoriam Herman (Thomas) Bianchi (1924-2015): 'As it gewelt begint, hâldt it rjocht op' (Als het geweld begint, houdt het recht op). *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 16(1), 63-71.
- Claessen, J., Blad, J., Slump, G.J., Hoek, A. van, Wolthuis, A., & Roos, T. de (2018). *Voorstel van Wet strekkende tot de invoering van herstelrechtvoorzieningen in het Wetboek van Strafvordering*. Oisterwijk: Wolf Legal Publishers.
- Claessen, J., & Slump, G.J. (2016). Herstelprocesrecht in het nieuwe Wetboek van Strafvordering. *Tijdschrift conflicthantering*, 5, 8-13.
- Cleven, I., Lens, K.M.E., & Pemberton, A. (2015). *De rol van herstelbemiddeling in het strafrecht. Eindrapportage onderzoek pilots Herstelbemiddeling*. WODC/Universiteit van Tilburg.
- Daly, K. (2006). The limits of restorative justice. In D. Sullivan & L. Tifft (Eds.), *Handbook of Restorative Justice: A Global Perspective* (p. 134-145). Routledge.
- Dierx, J., & Hoek, A. van (2012). *Mediation in Strafzaken: de praktische toepassing van restorative justice en herstelrecht*. Den Haag: Sdu uitgevers.
- Elbers, N.A., & Becx, I.M. (2020). *Secundaire victimisatie als probleem. Herstelrecht als oplossing*. Den Haag.
- Elbers, N.A., Becx, I.M., & Lauwaert, C. (2020). Herstelrecht. In C. Bijleveld, A. J. Akkermans, M. Malsch, B. Marseille & M. Smit (Red.), *Nederlandse Encyclopedie Empirical Legal Studies*. Den Haag: Boom juridisch.
- Geeraets, V. (2018). (Herstel) recht en excuses: een precaire relatie. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 18(2), 3-5.
- Hissel, S.C.E.M., Jansen, M., Soethout, J.E., & Tromp, E. (2006). *Procesevaluatie slachtofferdadergesprekken*. Geraadpleegd van www.wodc.nl/binaries/1335-volledige-tekst_tcm28-68852.pdf.
- Hoek, A. van, Slump, G.J., Ochtman, A., & Leijten, M. (2011). *De toepassing van herstelrecht in Nederland: toekomstvisie en advies*.
- Hokwerda, Y.M. (2004). *Herstelrecht in jeugdstrafzaken : een evaluatieonderzoek van zeven experimenten in Nederland*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Kool, R.S.B (2012). Art. 51h. In Melai/Groenhuijsen, *Wetboek van Strafvordering, losbladig commentaar*. Kluwer.

Laarman, B. (2019). Just culture en herstelrecht in de afwikkeling van medische schade. *Tijdschrift voor Vergoeding Personenschade*, 22, 65-83.

Latimer, J., Dowden, C., & Muise, D. (2005). The effectiveness of restorative justice practices: A meta-analysis. *The prison journal*, 85(2), 127-144.

Lauwaert, K. (2013). Recht op kwaliteit, maar geen recht op toegang: Herstelrecht in de EU-regelgeving omtrent slachtoffers van misdrijven. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 2, 20-33.

Laxminarayan, M., Pemberton, A., & Lens, K. (2013). Victim-offender encounters in the Netherlands. In D. Bolivar, I. Aertsen, & I. Vanfraechem (Eds.), *Victims and restorative justice*. Leuven: European Forum for Restorative Justice.

McCold, P., & Wachtel, T. (2003). *In pursuit of paradigm: A theory of restorative justice*. Paper presented at the XIII World Congress of Criminology. E FORUM Restorative practices, August 12. www.restorativepractices.org.

Mesmaecker, V. De (2013). Legitimiteit via procedurele rechtvaardigheid: kunnen herstelrechtelijke praktijken de maatschappelijke legitimiteit van het strafrecht verhogen. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 12(2), 10-25.

Pemberton, A., Aarten, P.G., & Mulder, E. (2017). Beyond retribution, restoration and procedural justice: The Big Two of communion and agency in victims' perspectives on justice. *Psychology, Crime & Law*, 23(7), 682-698.

Pemberton, A., Winkel, F.W., & Groenhuijsen, M.S. (2006). Op weg naar slachtoffergerichte theorievorming. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 1, 48-64.

Plas, B. van der (2019). Mediation bij ZSM Midden-Nederland. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 1, 9-21.

Sherman, L., & Strang, H. (2007). *Restorative justice: The evidence*: Smith Institute.

Steketee, M., Woerds, S. ter, Moll, M., & Boutellier, H. (2006). *Herstelbemiddeling voor jeugdigen in Nederland*. Geraadpleegd van www.verwey-jonker.nl/doc/jeugd/DEF_eindrapportVG.pdf.

Vanfraechem, I., Bolívar, D., & Aertsen, I. (2015). *Victims and Restorative Justice*. Routledge.

Verberk, S. (2011). *Mediation naast strafrecht in het arrondissement Amsterdam. Een beschrijving van het proces en een verkenning van de effecten*. Geraadpleegd van https://mediatorsfederatie.nl/content/uploads/sites/2/2014/05/Mediation_naast_strafrecht_in_het_arrondissement_Amsterdam.pdf.

Walgrave, L. (2006). Herstelrecht: internationaal evaluatieonderzoek: Methodologie en tendensen. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 2, 9-21.

Walgrave, L. (2015). Binnenlands terrorisme. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 2, 38-46.

Wijers, M., & Boer, M. de (2010). *Een keer is genoeg: verkennend onderzoek naar secundaire victimisatie van slachtoffers als getuigen in het strafproces*.

Wolthuis, A., & Lünemann, K. (2016). Herstelrecht bij partnergeweld. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 4, 10-25.

Zebel, S. (2012). Een quasi-experimentele studie naar de effecten van de Nederlandse slachtoffer-dadergesprekken. In I. Wijers (red.), *Slachtoffer-dadergesprekken in de schaduw van het strafproces* (p. 21-44). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Zehr, H. (1990). *Changing lenses* (Vol. 114). Scottsdale, PA: Herald Press.

Zehr, H. (2015). *The little book of restorative justice: Revised and updated*. Simon and Schuster.

Zinsstag, E., Keenan, M., & Aertsen, I. (2015). *Developing integrated responses to sexual violence: an interdisciplinary research project on the potential of restorative justice*.